

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΤΟΥ ΙΖΖΕΔΔΙΝ ΚΑΪΚΑΟΥΣ Β΄ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ

Οί περιπέτειες τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου Ἴτζεδδίν Καϊκαοῦς Β΄ (Izzeddin Kaikaus), τῆς οἰκογένειάς του καὶ τῶν στρατιωτῶν του, καθὼς καὶ ἡ μεταγενέστερη τύχη τῶν Σελτζούκων αὐτῶν καὶ τῶν ἀπογόνων τους, ποὺ εἶναι οἱ σημερινοὶ Γκαγκαούζοι τῆς Δοβρουτσᾶς, ἀπασχόλησαν διάφορους μελετητὲς τῆς ἱστορίας τῶν Βαλκανίων καὶ κυρίως τὸν καθηγητὴ μου κ. Paul Wittek, ποὺ μὲ τρεῖς μελέτες του ἔχυσε πολὺ φῶς στὰ σχετικὰ προβλήματα¹.

Εἶναι γνωστὸ πὼς τὸ 1259 ὁ Καϊκαοῦς Β΄, ἀφοῦ βασίλευσε δέκα περίπου χρόνια στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ σουλτανάτου τοῦ Ἰκονίου, ἐξαναγκάσθηκε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ρουκνεδδίν Κιλίτς Ἄρσλάν (ποὺ βασίλευε στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ σουλτανάτου) νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κράτος του καὶ νὰ καταφύγῃ μὲ τὴν οἰκογένεια καὶ τοὺς στρατιῶτες του στὴν αὐλὴ τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου (πιθανότατα στὸ Νυμφαῖο). Ἀφοῦ ἔμεινε πέντε περίπου χρόνια στὴν αὐλὴ τοῦ βασιλιᾶ, ποὺ στὸ μεταξὺ εἶχε ἀνακαταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Καϊκαοῦς Β΄ δραπετεύσε καὶ κατέφυγε στὴν αὐλὴ τοῦ Μογγόλου χάνου Μπερκέ, στὴν Κριμαία. Ὅρισμένα ὅμως μέλη τῆς οἰκογένειάς του ἔμειναν στὸ Βυζάντιο.

Θὰ ἀσχοληθοῦμε μ' ἓνα κλάδο ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, ἐγκατεστημένο στὴ Βέροια, γιὰ τὸν ὁποῖον προσκομίζουν νέες εἰδήσεις πέντε Βατοπεδινὰ ἔγγραφα τοῦ 14ου αἰῶνα. Σ' αὐτά, ποὺ θὰ τὰ ἀπαριθμήσωμε ἀναλυτικὰ παρακάτω, ἀναφέρονται διάφορα κτήματα στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας, τῶν ὁποίων κάποτε καθορίζονται τὰ ὅρια, καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ κατονομάζονται διάφοροι γαιοκτῆμονες ἢ προνοιάριοι, ποὺ εἶναι φανερὰ λίγο ἢ πολὺ σελτζουκικῆς καταγωγῆς. Χωρὶς νὰ λύουν ὅλα τὰ προβλήματα, μᾶς πληροφοροῦν ὥστόσο, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὅτι τὰ μέλη

¹ P. Wittek, La descendance chretienne de la dynastie Seldjouk en Macédoine, *Échos d' Orient* τ. 30 (1934), σ. 409-412. Τοῦ ἴδιου, Les Gagaouzes: les gens de Kaykaus, *Rocznik Orientalistyczny* τ. 17 (1951/53), σ. 12-29. Τοῦ ἴδιου, Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* τ. 14/3 (1952), σ. 639-668, ὅπου βρίσκεται ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.-

ἀπὸ τὶς οἰκογένειες ποὺ σχημάτισαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, ἔχοντας συνάψει ἐπιγαμίες μὲ τοὺς Παλαιολόγους κι ἄλλους βυζαντινοὺς ἀριστοκράτες, κυριάρχησαν στὴν περιοχή τῆς Βέροιας, ὅπου κατεῖχαν, ἀπὸ τὸ 1265 περίπου καὶ τοῦλάχιστον γιὰ ἓνα αἶώνα, σημαντικὲς κτηματικὲς περιουσίες. Τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὰ ἐγγραφα αὐτὰ μποροῦμε νὰ τὶς συνδυάσωμε μὲ ἓνα ποίημα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ (1275-1345) γραμμένο, πιστεύομε, γιὰ ἓνα ἀπόγονο τοῦ Καϊκαοῦς Β΄. Τόσο ἀπὸ τὰ ἐγγραφα ὅσο κι ἀπὸ τὸ ποίημα προκύπτει πὼς οἱ ἀπόγονοι τοῦ σουλτάνου αὐτοῦ εἶχαν ἐκχριστιανισθῆ πολὺ νωρίτερα ἀπὸ ὅσο ἀναφέρει ἡ τουρκικὴ παράδοση.

Γιὰ νὰ θυμίσωμε πρῶτα ὅ,τι ἦταν γνωστὸ ὡς τώρα γιὰ τοὺς ἐκχριστιανισμένους Σελτζούκους τῆς Βέροιας, συνοψίζομε ὅσα λέγει ὁ Wittek.

Μοναδικὴ γνωστὴ πηγὴ γιὰ τοὺς Σελτζούκους τῆς Βέροιας ἦταν τὸ ἔργο τοῦ Γιαζιτζήογλου Ἄλῃ «Oghuzname» ἢ «Seldjukname», γραμμένο στὰ χρόνια τοῦ Μουράτ Β΄ (1421-1451) καὶ ἀνέκδοτο ὡς σήμερ¹.

Ἐναφέρει λοιπὸν ὁ Γιαζιτζήογλου πὼς προσῆλθαν στὸν νέο σουλτάνο Μουράτ Β΄ (1421-1451), πιθανότατα στὴν Ἀδριανούπολη, δύο ἀδελφοὶ ἀπὸ τῆ Ζίχνα, ὁ Μίχος Σουλτάν καὶ ὁ Δημήτρης Σουλτάν, γιὰ νὰ παρακαλέσουν νὰ τοὺς ἀνανέωση τὴν φορολογικὴ ἀτέλεια γιὰ τὰ κτήματά τους. Ἀσφαλῶς, συμπεραίνει ὁ Wittek, ὁ Γιαζιτζήογλου, ὑπάλληλος στὴ γραμματεία τοῦ Μουράτ Β΄, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκούσῃ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ στόμα τῶν δύο αὐτῶν ἀδελφῶν τὴν ἱστορία τῆς οἰκογένειάς τους, ποὺ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Οἱ δύο νεότεροι γιοὶ τοῦ σουλτάνου Καϊκαοῦς Β΄—τὰ ὀνόματά τους δὲν ἀναφέρονται—εἶχαν ὀρισθῆ ἀπὸ τὸν βασιλεῖα (τὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο) «σομπασῆδες»² στὴ Βέροια καὶ εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ μαζί μὲ τὴ γριὰ γιαγιά τους, ποὺ ἦταν μάλιστα ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ. Ἀργότερα ὁ βασιλιάς κάλεσε τὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς δύο γιούς στὴν ὑπηρεσία του, στὴν Πόλη. Ἐκεῖνος ποὺ ἔμεινε στὴ Βέροια καὶ ὁ γιὸς του ἔζησαν καὶ πέθαναν μουσουλμάνοι. Τὰ παιδιὰ ὅμως τοῦ τελευταίου ἐκχριστιανίσθηκαν. Ὅταν ὁ Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402) κυρίευσε τὴ Βέροια, διοικητὴς τῆς πόλης ἦταν κάποιος Λυζακός, ἀπόγονός τους, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος σουλτάνος διόρισε κατόπι σοῦμπαση στὴ Ζίχνα, ὅπου καὶ τὸν μετέφερε μὲ τὴν οἰκογένειά του. Ὁ Λυζακός αὐτός, χάρις στὴ σελτζουκικὴ καταγωγή του, εἶχε ἐπιτύχει ἀπὸ τὸν Βαγιαζήτ Α΄ φορολογικὴ ἀτέλεια.

¹ Ὁ Γιαζιτζήογλου ἀντλήσε τὶς πληροφορίες του γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Σελτζούκων ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ibn Bibi, γραμμένο τὸ 1281, ἀλλὰ συμπλήρωσε τὴν ἀφήγησή του Ibn Bibi μὲ διαφορὲς πρόσθετες πληροφορίες, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὴ Βέροια. Τὸ ἔργο τοῦ Ibn Bibi μεταφράσθηκε πρόσφατα γερμανικὰ ἀπὸ τὸν H. W. D u d a, Die Seltchukengeschichte des Ibn Bibi, Kopenhagen 1959. Γιὰ τὸν συγγραφέα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ ἔργου βλ. τὴν εἰσαγωγή τοῦ Duda, σ. 1-15.

² Θὰ ἐξηγήσωμε παρακάτω τί ἐννοεῖ ὁ Γιαζιτζήογλου μὲ τὸν ὄρο σοῦμπασης.

Αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς φορολογικῆς ἀτέλειας τὴν ἀνανέωση ἦλθαν νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν Μουράτ Β΄ οἱ Δημήτρης Σουλτάν καὶ Μίχος Σουλτάν, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἦσαν ἀδελφοὶ ἢ ἀνεψιοὶ τοῦ Λυζακοῦ¹.

Βλέπομε δηλαδὴ πὼς ἑκατὸν πενήντα καὶ πλέον χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ προγόνου τους στὴ Βέροια, ὑπῆρχε στὴ Ζίχνα μιὰ οἰκογένεια Σουλτάνων, τῆς ὁποίας τὰ μέλη διεκδικοῦσαν καταγωγή ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Σελτζούκων τοῦ Ἰκονίου.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Γιαζιτζήογλου γιὰ τὴν παρουσία Σελτζούκων στὴ Βέροια καὶ κατόπι στὴ Ζίχνα δὲν ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰώνα, δηλαδὴ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη καὶ τὸν Νικηφόρο Γρηγορά, ἂν καὶ κάνουν λόγο κι οἱ δύο τους γιὰ τὸν ἔκπτωτο σουλτάνο Καϊκαοὺς Β΄, ποὺ κατέφυγε στὸ Βυζάντιο μὲ τὴν οἰκογένειά του² καὶ τὸν στρατό του.

Ὁ σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα Παχυμέρης ἀναφέρει παρεμπιπτόντως κι ἓνα γιὸ τοῦ Καϊκαοὺς Β΄, τὸν Μεληκ Κωνσταντῖνο, «ὅς δὴ καὶ βαπτισθεὶς ἐκθύμως προσετέθηκε τοῖς Ρωμαῖκοῖς ἤθεσιν», ποὺ διορίσθηκε ἀργότερα, τὸ 1307, διοικητῆς τῶν Πηγῶν³. Γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Καϊκαοὺς Β΄ ἀναφέρει ἀπλῶς πὼς ἦταν χριστιανή⁴, γεγονὸς ποὺ κάνει νὰ ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὴν πληροφορία τοῦ Γιαζιτζήογλου, πὼς ἦταν ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ, γιατί βέβαια, ἂν πραγματικὰ ἦταν, ἀποκλείεται, ὑποθέτομε, νὰ τὸ ἀποσιωποῦσε ὁ Παχυμέρης⁵. Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοὺς Β΄ στὴ Βέροια οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Γρηγοράς ἀναφέρουν τίποτε.

Ἡ παρουσία ὅμως ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοὺς Β΄ στὴ Βέροια μαρτυρεῖται ἀπὸ πέντε Βατοπεδινὰ ἔγγραφα. Τὰ τρία πρῶτα δημοσιεύθηκαν

¹ Βλ. Wittek, La descendance, σ. 410-411, ὅπου ἡ μετάφραση τοῦ ἀντίστοιχου τμήματος τοῦ Γιαζιτζήογλου.

² Σχετικὰ μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Καϊκαοὺς Β΄ ὁ Παχυμέρης καὶ ὁ Γρηγοράς δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα. Σύμφωνα μὲ τὸν πρῶτο ὁ σουλτάνος κατέφυγε στὸν βασιλέα «ἄμα γυναίξῃ καὶ τέκνοις πρὸς δὲ καὶ γηραιᾷ μητρί... καὶ ἀδελφῇ» (I, 131, 2-3, πρβλ. καὶ I, 240, 16-18). Ὁ Γρηγοράς ἀναφέρει πὼς ὁ Καϊκαοὺς εἶχε μαζί του τὴ γυναίκα, τὰ παιδιὰ του καὶ τὸν ἀδελφὸ του Μεληκ (I, 82, 5 καὶ I, 101, 14-17). Σημειώνομε πὼς Μεληκ (λέξι ἀραβικὴ) εἶναι ὁ συνηθισμένος τίτλος τῶν Τούρκων ἡγεμόνων τὸν 13ο καὶ 14ο αἰώνα, τὸν ὁποῖον οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐκλαμβάνουν συχνὰ ὡς ὄνομα (Moravcsik, Byzantinoturcica II², 187).

³ Παχυμέρης II, 612, 13-16 καὶ 613, 7.

⁴ I, 131, 2.

⁵ Ἄλλωστε εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Μιχαὴλ Η΄ εἶχε δύο ἀδελφές, τὴν Μαρία, σύζυγο τοῦ Νικηφόρου Ταρχανειώτη καὶ τὴν Εὐλογία (Εἰρήνη), τῶν ὁποίων οἱ τύχες εἶναι γνωστές. Ἐπὶ πλέον, ὁ Μιχαὴλ Η΄ (1259-1282) καὶ ὁ Καϊκαοὺς Β΄ (+1280) ἦταν λίγο - πολὺ σύγχρονοι, ὥστε νὰ φαίνεται ἀπίθανο πὼς εἶχε ὁ ἓνας τους μητέρα τὴν ἀδελφὴ τοῦ ἄλλου.

πρόσφατα ἀπό τὸν κ. Γ. Ι. Θεοχαρίδη¹. Τὸ τέταρτο κατὰ χρονολογικὴ σειρά, ἂν καὶ πρωτοδημοσιεύθηκε τὸ 1898, ἀποκτᾶ σημασία μόνο μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν τριῶν πρώτων. Τὸ πέμπτο παραμένει ἀνέκδοτο. Τὰ ἀπαριθμοῦμε:

α') Χρυσόβουλλος λόγος τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1324 γιὰ τὸν Σκουτέριο Θεόδωρο Σαραντηνό. Ὁ βασιλιάς ἐγκρίνει τὴν πρόθεση τοῦ Σαραντηνοῦ νὰ ιδρύσῃ μοναστήρι (τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου τῆς Πέτρας) στὴ Βέροια, διατάζει νὰ μείνῃ «*αὐτόνομον καὶ αὐτοδέσποτον*» κι ἐπικυρώνει τὴν ἀφιέρωση κτημάτων τοῦ Σαραντηνοῦ στὸ μοναστήρι αὐτό. Μὲ τὴν ἴδια εὐκαιρία ἀναφέρεται πὼς ὁ μακαρίτης πεθερὸς τοῦ Σαραντηνοῦ, ποὺ εἶχε κτήματα στὴ Βέροια, ἦταν κάποιος Σουλτάνος². Τὸ ὄνομα τοῦ Σουλτάνου γίνεται γνωστὸ ἀπὸ τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο.

β') Διαθηκῶδες καὶ βρέβιον γράμμα τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ, ὅπου ἀπαριθμεῖ τὰ ὑπάρχοντά του, κινητὰ κι ἀκίνητα, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ὁποίων ἀφήνει στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου. Ἀνάμεσα στὰ κτήματά του ἀναφέρει καὶ τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη, τὸ ὁποῖο πῆρε ὡς προῖκα τῆς γυναίκας του, τῆς Εὐδοκίας Κομνηνῆς Ἀγγελίνας Δούκαινας, ἀπὸ τὸν Σουλτάνο τὸν πεθερὸ του, ποὺ ὀνομαζόταν Ἀθανάσιος. Ἀνάμεσα στοὺς ἐκτελεστὲς τῆς διαθήκης ἀναφέρεται καὶ ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Σαραντηνοῦ Ἀλέξιος Σουλτάνος ὁ Παλαιολόγος³. Τὸ ἔγγραφο εἶναι τοῦ 1325⁴.

γ') Σιγίλλιδες γράμμα τοῦ δομῆστिकοῦ τῶν θεμάτων Κωνσταντίνου Μακρηνοῦ τοῦ ἔτους 1338, μὲ τὸ ὁποῖο «*ἀποκαθίστανται*» στὴ μονὴ τοῦ Βατοπεδίου⁵ τὰ κτήματά της. Στὴν ἀπαρίθμηση τῶν κτημάτων τῆς μο-

¹ Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινὴ. Ἀνέκδοτα Βατοπεδινὰ ἔγγραφα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος περὶ τῆς Μονῆς Προδρόμου Βεροίας, Μακεδονικά, Παράρτημα 2, Θεσσαλονίκη 1962.

² Θεοχαρίδης, σ. 11-14.

³ Θεοχαρίδης, σ. 17-28.

⁴ Ἔχει χρονολογία «*μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, ἰνδικτιῶνος θ', ἔτους ,ζωλδ'*», δηλαδὴ Ὀκτώβριος τοῦ 1325.

⁵ Ἡ μονὴ Προδρόμου τῆς Πέτρας στὴ Βέροια παραχωρήθηκε στὴ Μονὴ τοῦ Βατοπεδίου «*διὰ προσταγμάτων*» τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου, τὰ ὁποῖα δὲν σώζονται κι εἶναι γνωστά, ἐπειδὴ ἀναφέρονται σ' ἓνα χρυσόβουλλο λόγο τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα τοῦ ἔτους 1329 (βλ. W. Regel, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς...Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, Πετρούπολη 1898, σ. 17). Ἡ Μονὴ τοῦ Προδρόμου τῆς Βεροίας παραχωρήθηκε στὸ Βατοπεδί τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1328, ὅταν ὁ Ἀνδρόνικος Γ' κατέλαβε τὴ Θεσσαλονίκη, καθὼς προκύπτει ἀπὸ ἄλλο Βατοπεδινὸ ἔγγραφο, μιὰ δικαστικὴ ἀπόφαση (Θεοχαρίδης, σ. 42-49), στὴν ὁποία περιλαμβάνεται ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου ΣΤ' τοῦ Καντακουζηνοῦ, ποὺ λέγει: «*καθ' ὃν χρόνον ἀπήραμεν τὴν αὐτῆ πόλιν Θεσσαλονίκην μετὰ τοῦ βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ μου...δέδοκεν ὁ Σαραντηνὸς ἐκεῖνος καὶ προσεκύρωσε πρὸς τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ Βατοπεδίου τὸ ἐν τῇ Βεροίᾳ εἰρισκόμενον αὐτοῦ μοναστήριον, τὸ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προ-*

νῆς στὴ Βέροια ἀναφέρονται γειτονικά «*δίκαια*» κάποιου Σουλτάνου Παλαιολόγου. Ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ «*δίκαια*» τοῦ Ἀστραπύρη Μελίκη¹ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Λυζικοῦ². Τὰ δύο τελευταῖα αὐτὰ πρόσωπα, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρεται πὼς ἀνήκουν στὴν οἰκογένεια τῶν Σουλτάνων, σχετίζονται ὡστόσο μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοῦς Β', καθὼς εἶδαμε καὶ θὰ δοῦμε παρακάτω.

δ') Χρυσόβουλλος λόγος τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1344, γιὰ τὴ Σουλτανίνα Ξένη μοναχὴ, χήρα τοῦ Ἀλεξίου Σουλτάνου τοῦ Παλαιολόγου, ποὺ ἦταν προνοιάριος στὴν περιοχὴ τῆς Ρέσενας καὶ τοῦ Νησιοῦ (ΒΑ τῆς Βέροιας)³. Μετὰ τὸν θάνατό του «*ἐδόθη*» ἡ πρόνοια στὸν γιό του. Τὸ χρυσόβουλλο διατάζει νὰ πάρη μέρος ἀπὸ τὴν πρόνοια ἡ Σουλτανίνα Ξένη⁴.

ε') Ἀφιερωτῆριο ἔγγραφο (ἀνέκδοτο) τῆς Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας καὶ τοῦ Μανουὴλ Μονομάχου τοῦ ἔτους 1376. Ἀφιερώνουν στὴ μονὴ τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, ποὺ ἦταν μετόχι τοῦ Βατοπεδίου στὴ Βέροια, κτῆμα «*ὕπερ μνημοσύνου*» τοῦ πατέρα της Δημητρίου Σουλτάνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν ἰδίων τῶν δωρητῶν. Τὸ κτῆμα αὐτὸ συνόρευε μὲ τὰ «*δίκαια*» τῆς μονῆς Προδρόμου⁵.

Καθὼς βλέπομε, μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ προβάλλουν διάφορα μέλη μιᾶς οἰκογένειας Σουλτάνων, ἡ ὁποία, καθὼς δείχνει τὸ κοινὸ ἐπώνυμο—Σουλτάνος—κι ὁ τόπος, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένη—ἡ περιοχὴ τῆς Βέροιας—πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἴδια οἰκογένεια, ἀπὸ τὴν ὁποία καταγόταν ὁ Δημήτρης Σουλτάνος κι ὁ Μίχος Σουλτάνος, ποὺ παρουσιάσθηκαν στὸν Μουράτ Β'. Συνεπῶς, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς πρέπει νὰ ἦταν ἀπόγονοι—πλησιέστεροι ἢ μακρυνότεροι—τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου Καϊκαοῦς Β', οἱ ὁποῖοι διατήρησαν, ὡς οἰκογενειακὸ ὄνομα πιά, τὸν τίτλο τοῦ ὑψηλοῦ προγόνου τους. Τοὺς ἀπαριθμοῦμε:

δρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τιμώμενον» (Θ ε ο χ. σ. 47).

¹ Στὸ βιβλίο τοῦ Θεοχαρίδη (σ. 34, στ. 66 καὶ σ. 65), προφανῶς ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος, ὁ Μελίκης ἀναφέρεται ὡς Μελίηκ.

² Θεοχαρίδης, σ. 30-36.

³ Τὰ δύο τοπωνυμικά διατηροῦνται ὡς σήμερα.

⁴ F. Dölger, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden* (Μόναχο 1931), ἀρ. 30, ὅπου ἀναφέρονται κι οἱ παλαιότερες ἐκδόσεις. Σχετικὰ μὲ τὴν πρόνοια αὐτὴ βλ. G. Ostrogorski, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Βρυξέλλες 1954, σ. 130-131.

⁵ Τὴ φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ μαζί μὲ τὴ μεταγραφή τοῦ κειμένου του εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δανείσῃ ὁ κ. Θεοχαρίδης. Σημειώνομε πὼς στὸ βιβλίο του, προφανῶς ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος, ὁ Μανουὴλ Μονομάχος ἀναφέρεται ὡς Μιχαὴλ (σ. 9, ὑπ. 1).

I) Ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος. Ὁ Θεοχαρίδης τὸν θεωρεῖ Παλαιολόγο. Στὰ ἐγγραφα ὅμως, ἂν καὶ γίνεται δύο φορές λόγος γιὰ τὸν Ἀθανάσιο, δὲν ἀναφέρεται ὡς Παλαιολόγος καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πιστέψωμε πὼς αὐτὸ ὀφείλεται σὲ παράλειψη. Ἐάν ὁ Ἀθανάσιος ἦταν πραγματικὰ Παλαιολόγος, τὸ ἐπώνυμό του αὐτὸ θὰ ἀναφερόταν ὅπωςδήποτε στὰ ἐγγραφα, πὺ ἔχουν μάλιστα συνταχθῆ στὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων¹.

II) Ὁ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος. Ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Σαραντηνοῦ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ β' ἐγγράφου (1325) πιστεύομε πὼς μπορεῖ νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸν προνοιάριο Ἀλέξιο Σουλτάνο Παλαιολόγο τοῦ δ' ἐγγράφου (1344).

III) Ἡ Σουλτανίνα Ξένη μοναχή, χήρα τοῦ προηγουμένου Ἀλεξίου Σουλτάνου Παλαιολόγου, στὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς ὀφείλει τὴν ἐπωνυμία Σουλτανίνα.

IV) Ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος, πατέρας τῆς Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας, ὁ ὁποῖος εἶχε πεθάνει πρὶν τὸ 1376. Αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μ' ἓνα δεύτερο Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο, συνώνυμό του, γνωστὸ ὄχι ἀπὸ τὰ ἐγγραφα, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα ποίημα τοῦ Φιλῆ. Θὰ ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτὸν παρακάτω.

V) Ἡ Θεοδώρα Σουλτανίνα Μονομαχίνα, κόρη τοῦ προηγουμένου Δημητρίου Σουλτάνου Παλαιολόγου καὶ σύζυγος τοῦ Μανουὴλ Μονομάχου.

VI) Ὁ Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ γ' ἐγγράφου (1338), τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρεται, μένει ἀκαθόριστος. Πάντως δὲν εἶναι ὁ Ἀθανάσιος, γιατί αὐτὸς ἔχει πεθάνει, ὅταν ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο ἐγγραφο (1324). Ἐνδέχεται νὰ εἶναι εἴτε ὁ Ἀλέξιος εἴτε ὁ Δημήτριος εἴτε ἴσως κάποιος ἄλλος ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια.

Στοὺς Σουλτάνους καὶ τὶς Σουλτανίνες πὺ ἀπαριθμήσαμε πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο, γνωστὸ ὄχι ἀπὸ τὰ ἐγγραφα μᾶς, ἀλλὰ ἀπὸ ἐπιτάφιους στίχους τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ. Ἐδῶ χρειάζονται μερικὲς διευκρινίσεις:

Στὸ βιβλίον του γιὰ τὴ γενεαλογία τῶν Παλαιολόγων, ὁ Ἀβέρκιος Παπαδόπουλος ἀναφέρει ἓνα πρωτοϊερακάριο Δημήτριο Παλαιολόγο Σουλτάνο², γιὰ τὸν ὁποῖον παραπέμπει στὸν Φιλῆ. Ἐάν ἀνατρέξωμε ὅμως

¹ Συνεπῶς οὔτε ἡ κόρη τοῦ Ἀθανασίου καὶ σύζυγος τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ, Εὐδοκία, πρέπει νὰ θεωρηθῆ Παλαιολογίνα. Ἡ Εὐδοκία στὰ ἐγγραφα ἀναφέρεται ὡς Κομνηνὴ Ἀγγελίνα Δούκαινα καὶ τὰ ἐπώνυμα αὐτὰ ὀφείλονται στὸν σύζυγό της Θεόδωρο Σαραντηνοῦ πὺ ἦταν, ὅπως ἀναφέρεται σ' ἓνα ποίημα, πὺ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Μανουὴλ Φιλῆς, «*Κομνηνοφυῆς Ἀγγελώνυμος Δούκαις*» (Manuelis Philae Carmina, ed. E. Miller, τ. I, Παρίσι 1855, σ. 247-249).

² A. T. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, (1938), σ. 73, ἀρ. 109. Τὰ ὅσα λέγει ὁ Παπαδόπουλος ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ τὸν R. Guil-

στὸν Φιλῆ¹ βρίσκομε δύο ἐπιτάφια ποιήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο (ἀρ. 55) εἶναι ἀφιερωμένο στὸν πρωτοϊερακάριο Δημήτριο Παλαιολόγο καὶ τὸ δεύτερο (ἀρ. 56) στὸν Δημήτριο Παλαιολόγο Σουλτάνο, πού, σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο τοῦ ποιήματος, ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ πρωτοϊερακαρίου. Ἡ ἀνάγνωση τῶν ποιημάτων δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία πῶς πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα. Ὁ πρωτοϊερακάριος, κατὰ τὸ ποίημα, ἦταν ἕνας Δημήτριος Παλαιολόγος, πατέρας τριῶν παιδιῶν, πού πέθανε λίγο μετὰ ἀπὸ τὴ γυναίκα του. Ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Σουλτάνος πέθανε δεκαοκτῶ χρονῶν. Ὁ Παπαδόπουλος ταύτισε δύο διαφορετικὰ πρόσωπα². Ὁ πρωτοϊερακάριος Παλαιολόγος δὲν ἀναφέρεται στὸ ποίημα ὡς Σουλτάνος κι ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη μαρτυρία σχετικὰ μ' αὐτὸν δὲν μποροῦμε νὰ τὸν θεωρήσουμε Σουλτάνο. Πάντως, ἐφόσον ἦταν θεῖος τοῦ Δημητρίου Σουλτάνου, καθὼς λέγει ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος τοῦ Φιλῆ, ἢ συγγενεῖά τους θὰ ἦταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Παλαιολόγων.

Γιὰ τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο, πού, ἐφόσον πέθανε δεκαοκτῶ χρονῶν, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ ε' ἐγγράφου (1375), δηλαδή ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας, βρίσκονται λίγες ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες στοὺς στίχους τοῦ Φιλῆ: Ἦταν ὁ νεότερος ἀπὸ τοὺς δύο γιουὺς ἐνὸς Σουλτάνου—πού δυστυχῶς δὲν κατονομάζεται—καὶ μιᾶς Κομνηνῆς Παλαιολογίνας. Ἔχομε δηλαδή ρητὴ μαρτυρία ἀπὸ βυζαντινὴ πηγὴ γιὰ ἕνα Σουλτάνο σύζυγο κάποιας Παλαιολογίνας.

Στὸ ποίημα ὑπάρχουν εἰδήσεις σχετικὰ μὲ αὐτὸν τὸν Σουλτάνο: Δια-

I a n d, Sur quelques grands dignitaires Byzantins du XIVe siècle, Τόμος Κωνσταντινίου Ἀρμενοπούλου, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν (Θεσσαλονίκη 1952), σ. 191.

¹ Manuelis Philae Carmina Inedita, ed. A. e. Martini, Νεάπολη 1900, σ. 69-71.

² Ἡ σύγχυση τοῦ Παπαδόπουλου ὀφείλεται στὸν Martini, πού, σχολιάζοντας τὸν Φιλῆ (σ. 69), θεώρησε τὸν πρωτοϊερακάριο Δημήτριο Παλαιολόγο σύζυγο τῆς πρωτοϊερακαρίας Μελάνης, γιὰ τὴν ὁποίαν ἔγραψε ὁ Φιλῆς πῶς εἶχε: «*προθηρακάριον ὡς ὁμεινέτην/ἐκ Περσίδος φανέντα Ῥωμαίοις μέγαν/ῶ Βασιλικὸς ἦν τάχα τοῦπόνομον*» (Φιλῆς, Miller, τ.Ι, 87-88). Ὁ Φιλῆς δὲν ἀναφέρει πῶς ὁ σύζυγός της λεγόταν Δημήτριος, οὔτε πῶς ἦταν Παλαιολόγος, ἀν καὶ στοὺς προηγούμενους στίχους ἀραδιάζει διάφορα ὀνόματα μεγάλων οἰκογενειῶν, μὲ τίς ὁποῖες συγγένευε ἢ Μελάνη. Ἡ παράλειψη θὰ ἦταν ἀνεξήγητη, ἀν ὁ ἄνδρας τῆς ἦταν πραγματικὰ Παλαιολόγος. Πιθανότερο φαίνεται πῶς ὁ Βασιλικὸς αὐτὸς εἶχε σχέση μὲ τοὺς δύο Βασιλικούς, πού ἦταν στὴν ὑπηρεσία τοῦ Καϊκαῦς Β' καὶ εἶχαν προσέλθει στὴν αὐλὴ τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν σουλτάνο. Ὁ Παχυμέρης, πού τοὺς ἀναφέρει (I, 129-130), πληροφορεῖ πῶς ἦσαν «*ἄνδρες ἐκ Ῥόδου* (συνεπῶς ὄχι Τοῦρκοι)... *τῶ σουλτάν προσφκειωμένοι... τὰ πρῶτα φέροντες ἐν ἐκείνῳ*» καὶ πῶς ὁ βασιλιάς τίμησε τὸν ἕνα τους μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ παρακοιμώμενου τοῦ κοιτῶνος καὶ τὸν ἄλλο μὲ τὸ τοῦ μεγάλου ἐταιριάρχου.

βάζομε: *καὶ τὸν μὲν (τὸν πατέρα τοῦ Δημητρίου) ἐξήνεγκε Περσίς ὡς ῥόδον / σουλτανικοῖς αἵμασιν ἐγκεχρωσμένον / κᾶν δυσαρσετῶν πρὸς τὸ πάτριον σέβας / τὰς τοῦ γένους παρήλθε κεντρῶδεις βάτους / ..... / ὃν εἶλεν εὐθὺς τῆς φθορᾶς ὁ τοξότης / τὸ τῆς τελευτῆς ἐξακοντίσας βέλος*¹. Μαθαίνομε δηλαδὴ πὼς ὁ πατέρας τοῦ Δημητρίου γεννήθηκε στὴν Περσία (: στὸ σουλτανάτο τοῦ Ἰκονίου): πὼς προφανῶς εἶχε ἐκχριστιανισθῆ· πὼς πέθανε νέος καὶ τέλος πὼς ἡ γυναίκα του, ἡ Κομνηνὴ Παλαιολογίνα, δὲν ξαναπαντρεύθηκε (*δευτέρων ἄγευστον ὀφθεῖσαν γάμων*).

Ποιὰ ἦταν αὐτὴ ἡ Παλαιολογίνα δὲν εἶναι γνωστό. Ἄν πιστέψωμε τὸν τίτλο τοῦ ποιήματος τοῦ Φιλῆ, ποὺ λέγει πὼς ὁ Δημήτριος Σουλτάνος ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ πρωτοϊερακαρίου Δημητρίου Παλαιολόγου, ἴσως νὰ ἦταν ἀδελφὴ τοῦ τελευταίου. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀπλὴ ὑπόθεση, ἐπειδὴ ἡ λέξις θεῖος στὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν σημαίνει ὅπωςδήποτε θεῖος καὶ μεγάλος θεῖος, ἀλλὰ καὶ ἐξάδελφος ἀκόμα².

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει στὸ ποίημα ἔνδειξη γιὰ τὸν τόπο, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένος αὐτὸς ὁ Δημήτριος. Δὲν ἀποκλείεται πάντως νὰ ἦταν ἀπὸ τὴ Βέρροια καὶ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύει τὸ γεγονός, πὼς ὁ Φιλῆς ἀφιέρωσε στίχους καὶ σ' ἄλλους Βεροιώτες, ὅπως τὸν ἴδιο τὸν Σαραντηνὸ, τὸν ἀνεψιὸ τοῦ Γεώργιο Καπανδρίτη καὶ τὴ μητέρα τοῦ τελευταίου³. Ἐπίσης στὸ ποίημα δὲν ὑπάρχει καμμία χρονολογικὴ ἔνδειξη κι ἔτσι ξέρομε μόνο πὼς ὁ Δημήτριος αὐτὸς ἐζήσε καὶ πέθανε κάποτε στὰ χρόνια τοῦ Φιλῆ (1275-1345)⁴, πὼς ἦταν δηλαδὴ λίγο-πολὺ σύγχρονος μὲ τοὺς ἄλλους Σουλτάνους ποὺ ἀπαριθμήσαμε.

Μὲ τὴν ἔρευνά μας καθορίσαμε τέσσερες Σουλτάνους: 1) Τὸν Ἄθανάσιο Σουλτάνο, 2) τὸν Ἀλέξιο Σουλτάνο Παλαιολόγο, 3) τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο τοῦ ε' ἐγγράφου (1376) καὶ 4) τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο τοῦ Φιλῆ. Ἄς δοκιμάσωμε τώρα νὰ συμπεράνωμε ποιὲς ἦταν οἱ πιθανὲς σχέσεις τους μὲ τὸν Καϊκαοῦς Β' καὶ μεταξύ τους. 1) Ὁ Ἄθανάσιος Σουλτάνος εἶναι πατέρας τῆς Εὐδοκίας, συζύγου τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ. Ἀπὸ τὸ β' ἐγγράφο (1325) μαθαίνομε πὼς ὁ Σαραντηνὸς εἶχε πάρει ὡς προίκα ἀπὸ τὸν πεθερό του, πρὶν ἀπὸ σαράντα ἔξη χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1279 περίπου, τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη καὶ πὼς προηγου-

¹ Martini, σ. 71.

² St. Binon, A propos d' un prostagma inédit d' Andronic Paléologue, Byz. Zeitschr. τ. 38 (1938), σ. 146-155.

³ Miller, I, 247-249 καὶ Martini, σ. 127-8, ἀρ. 89 καὶ 90. Βλ. καὶ Α. Ξυγολόπουλου, Τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Καπανδρίτου, ΕΕΒΣ 11 (1935), 346-349 καὶ τοῦ ἴδιου, Τεμάχιον ἐκ τοῦ καλύμματος τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Καπανδρίτου, ΕΕΒΣ 16 (1940), 156-159.

⁴ K. Krumpholtz, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, (1897), σ. 774.

μένως ὁ Σουλτάνος τὸ «ἐκράτει» «ἐπὶ χρόνοις πολλοῖς». Συμπεραίνομε πὼς ὁ Σουλτάνος πρέπει νὰ ἦταν ἐγκατεστημένος στὴ Βέροια ἀρκετὰ χρόνια πρὶν τὸ 1279, καὶ μὲ τὴ διαπίστωση αὐτὴ φθάνομε πολὺ κοντὰ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Καϊκαοῦς Β΄ στὸ Βυζάντιο¹. Ἄν θυμηθοῦμε τὴν παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, ποὺ μιᾶ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν γιῶν τοῦ Καϊκαοῦς Β΄ ὡς «σουμπασήδων» στὴ Βέροια, εἶναι λογικὸ νὰ υποθέσωμε πὼς ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς γιοὺς τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, στοὺς ὁποίους παραχωρήθηκε τὸ «σουμπασηλικι» στὴ Βέροια.

2) Ὁ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος εἶναι σύμφωνα μὲ τὸ β΄ ἐγγραφο (1325) ἀνεψιὸς τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ. Θυμίζομε πὼς ἀνεψιὸς στὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν σημαίνει μόνον ἀνεψιὸς, ἀλλὰ καὶ ἐξάδελφος. Στὸ δ΄ ἐγγραφο (1344), ποὺ ἔχει συνταχθῆ μετὰ τὸν θάνατό του, ὁ Ἀλέξιος ἀναφέρεται ὡς σύζυγος τῆς Σουλτανίνας Ξένης μοναχῆς καὶ ὡς τέως προνοιάριος στὴν περιοχὴ τῆς Ρέσενας καὶ τοῦ Νησιοῦ. Ὁ Ἀλέξιος γιὰ νὰ λέγεται συνάμα Σουλτάνος καὶ Παλαιολόγος πρέπει νὰ ἦταν γιὸς ἐνὸς Σουλτάνου καὶ μιᾶς Παλαιολογίνας ἢ ἐνὸς Παλαιολόγου καὶ μιᾶς Σουλτανίνας. Γιὸς Σουλτάνου καὶ Παλαιολογίνας ἦταν, ὅπως ἀναφέρει ρητὰ ὁ Φιλῆς, καὶ ὁ 4, δηλαδὴ ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος, καθὼς εἶδαμε, εἶχε ἀδελφὸ πρεσβύτερο καὶ ἦταν σύγχρονος σχεδὸν τοῦ Ἀλεξίου. Ἐνδέχεται λοιπὸν αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς νὰ εἶναι ὁ Ἀλέξιος τῶν δύο ἐγγράφων μας.

Ποιοὶ ὅμως ἦταν οἱ γονεῖς τους; Πατέρας τους δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος, ἐφόσον αὐτὸς δὲν εἶχε παντρευθῆ Παλαιολογίνα,

¹ Σχετικὰ μὲ τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι τὸ σημερινὸ χωριὸ Κομανίτσι, τέσσερα περίπου χιλιόμετρα Δ. τῆς Βέροιας, πρὸς τὸ Βέριμο, παρατηροῦμε: Στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ (1324) ὁ Σαραντηνὸς παραχωρεῖ στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου «κτῆματα ἀπὸ γονικότητος καὶ προικὸς αὐτοῦ, κατεχόμενα παρ' αὐτοῦ τε καὶ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, τοῦ Σουλτάνου ἐκείνου, ἐπὶ χρόνοις ἤδη ὀγδοήκοντα», (Θ ε ο χ α ρ ῖ δ η ς, σ. 13, στ. 70-72). Στὴ διαθήκη του (1325) ὁ Σαραντηνὸς ἀναφέρει πὼς τὸ κτῆμα ποὺ εἶχε «ἀπὸ προικὸς», ἀπὸ τὸ 1279 περίπου, ἦταν τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη (Θ ε ο χ α ρ ῖ δ η ς, σ. 20, 64—21, 68 καὶ σ. 26, 161) καὶ πὼς ἡ νομὴ τοῦ ζευγηλατείου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν πεθερὸ του καὶ τὸν ἴδιο ἦταν «ὀγδοήκοντα καὶ ἐπέκεινα χρόνων». Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν φαίνεται ἀκριβής, γιὰτὶ προϋποθέτει τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀθανασίου στὴ Βέροια τὸ 1245-46, γεγονός ἀπίθανο: Ὁ ἐκχριστιανισμένος αὐτὸς Σελτζούκος δὲν μπορεῖ νὰ πῆγε ἐκεῖ παρά τοὐλάχιστον δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα ἀπὸ ὅτι ἰσχυρίζεται ὁ Σαραντηνός. Ἡ χρονολογία πάντως, τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται-1246-συμπίπτει, ὅπως εἶναι γνωστὸ, μὲ τὴν κατάληψη τῆς Βέροιας, ἢ ὁποία ἀνήκεζ' ὡς τότε στὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς Ἡπείρου, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Ἰωάννη Γ' Βατάτζη. Ἀσφαλῶς τότε θὰ ἔγινε μία νέα κατανομὴ τῆς γῆς, στὴν ὁποία θὰ ἀναγόταν οἱ τίτλοι ἰδιοκτησίας, ποὺ παρέλαβε ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος, ὅταν ἀπόκτησε ἀργότερα τὸ ζευγηλατεῖο εἴτε μὲ ἀγοραπωλησίαν, εἴτε, πιθανότερα, ἀπὸ προίκα.

γιατί τότε, καθώς ἤδη παρατηρήσαμε, Παλαιολογίνα θὰ ὀνομαζόταν κι ἡ κόρη τοῦ Ἀθανασίου καὶ σύζυγος τοῦ Σαραντηνοῦ Εὐδοκία. Στὰ ἔγγραφα ὁμως αὐτὴ ὀνομάζεται Κομνηνὴ Ἀγγελίνα Δούκαινα. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποκλείσωμε τὸν Μεληκ Κωνσταντῖνο, γιατί αὐτός, ὅταν ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴ σκηνὴ τὸ 1307-1309, πρέπει νὰ ἦταν πάνω ἀπὸ πενήντα χρονῶν, ἐνῶ κατὰ τὸ ποίημα τοῦ Φιλῆ ὁ πατέρας τοῦ Δημητρίου πέθανε νέος. Πατέρας λοιπὸν τοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Δημητρίου πρέπει νὰ ἦταν κάποιος ἄλλος γιὸς τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, τοῦ ὁποῦ το ὄνομα δὲν σώθηκε στὴν ἱστορία, ἴσως γιατί, καθώς παραδίδει ὁ Φιλῆς, πέθανε νωρίς.

Ἄγνωστη παραμένει καὶ ἡ ταυτότητα τῆς Παλαιολογίνας μητέρας τους. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ὡστόσο θυμίζει τὴν παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, πὼς οἱ Σουλτάνοι τῆς Βέροιας ἔχουν καὶ αἷμα ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους. Μὲ τὴ διαφορὰ, πὼς ἡ παράδοση παραμόρφωσε, ὅπως συνήθως συμβαίνει, τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, γιατί ὁ Γιαζιτζήογλου γράφει πὼς ἦταν ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ, εἶδηση, πού, ἐξηγήσαμε ἤδη γιατί, δὲν θεωροῦμε σωστὴ¹.

Ἀπομένει τέλος ὁ 3, ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ ε΄ ἐγγράφου (1376), ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας Μονομαχίνας. Γιὰ νὰ εἶναι Σουλτάνος καὶ Παλαιολόγος θὰ πρέπει νὰ εἶναι κι αὐτὸς γόνος τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Παλαιολογίνας. Χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἐντελῶς, φαίνεται ἀπίθανο νὰ ἔγινε καὶ δεῦτερο συνοικέσιο κάποιου ἄλλου Σουλτάνου μὲ μιὰ δευτέρη Παλαιολογίνα. Ὁ Δημήτριος αὐτός, πού πέθανε πρὶν τὸ 1376, φαίνεται πὼς δὲν ἀνήκει στὴν ἴδια γενιὰ μὲ τὸν προνοιάριο Ἀλέξιο, ἀλλὰ σὲ μιὰ μεταγενέστερη. Δὲν ἀποκλείεται καθόλου νὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Ἀλεξίου, πού ἀναφέρονται στὸ δ΄ ἐγγραφο (1344), ἴσως μάλιστα ὁ ἴδιος πού πῆρε τὴν πρόνοια.

Πάντως, ἐφόσον δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸ πόσοι ἀκριβῶς γιοὶ τοῦ Καϊκαοῦς Β΄ ἔμειναν στὸ Βυζάντιο καὶ πόσοι ἀπ' αὐτοὺς πῆγαν στὴ Βέροια, ὅλες οἱ προσπάθειες νὰ καθορίσωμε τίς συγγένειες τῶν διαφόρων Σουλτάνων μεταξύ τους δὲν ὀδηγοῦν παρά σὲ εἰκασίες. Γιατὶ φυσικὰ ἡ παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, πὼς οἱ γιοὶ τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, πού ἐγκαταστάθηκαν στὴ Βέροια, ἦταν δύο δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ βεβαιότητα πιστευτὴ, ἀφοῦ καὶ πολὺ μεταγενέστερη ἀπὸ τὰ γεγονότα εἶναι καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα ἀρκετὰ συγκεχυμένη². Ἐπὶ πλέον εἶναι πιθανὸ πὼς ὁ Καϊκαοῦς

¹ Βλ. παραπάνω σ. 64 καὶ ὑπ. 5.

² Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο γιουὺς τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, πού εἶχαν πάει στὴ Βέροια, γύρισε στὴν Πόλη, στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀνακτόρων, καὶ τέλος ἔγινε δερβίσης κι ἄγιασε (W i t t e k, Yazijioğlu, σ.649 -650 καὶ 658). Ἄλλωστε, γενικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν γιῶν τοῦ Καϊκαοῦς Β΄ δὲν εἶναι γνωστός: Σύμφωνα μὲ τὸν Ibn-Bibi δύο γιοὶ του, ὁ Μασούτ κι ὁ Καγιουμέρτ, δραπέτευσαν στὴν Κριμαία (W i t t e k, Yazijioğlu, σ. 655). Εἶναι ὁμως γνωστὸ πὼς στὴν Κριμαία βρέθηκαν κι ἄλλοι γιοὶ του.

Β' άφησε πίσω του στην Πόλη κόρες κι αδελφές, των όποιων οί άπόγονοι θα όνομάζοντο επίσης Σουλτάνοι¹.

Καθώς είδαμε, σύμφωνα με την παράδοση του Γιαζιτζήογλου, ό γιός του σουλτάνου Καϊκαούς Β', που έγκαταστάθηκε στη Βέροια, κι ό έγγονός του έζησαν και πέθαναν μουσουλμάνοι. Ή πληροφορία όμως αυτή δεν μπορεί να άληθεύη: Ξέρομε από τον Παχυμέρη πώς ό γιός του Καϊκαούς Β' Μελήκ Κωνσταντίνος είχε εκχριστιανισθή. Ό Άθανάσιος Σουλτάνος, που, καθώς φανέρωσε ή έρευνά μας, πρέπει να ήταν ένας από τους πλησιέστερους άπογόνους του Καϊκαούς Β'—πιθανότατα κι αυτός γιός του—άναφέρεται στα έγγραφά μας με χριστιανικό όνομα. Κι ό Φιλής άφήνει να έννοηθή πώς ό άνώνυμος Σουλτάνος, ό πατέρας του Δημητρίου καί, σύμφωνα με την υπόθεσή μας, και του Άλεξίου, είχε εκχριστιανισθή. Φαίνεται μάλιστα πώς ό εκχριστιανισμός αυτός των γιών του Καϊκαούς Β' έγινε πολύ γρήγορα: Ό Παχυμέρης άναφέρει πώς είχαν λάβει την θεία κοινωνία από τον μοναχό του πατριάρχη Άρσενίου Αύτωριανού, που, καθώς είναι γνωστό, πατριάρχευσε για δεύτερη φορά από τό 1261-1265². Άλλωστε ό γρήγορος αυτός εκχριστιανισμός είναι άρκετά φυσικός, άφου κι ό ίδιος ό Καϊκαούς Β' παρουσιαζόταν ως χριστιανός όχι μόνο ένόσο έμενε στο Βυζάντιο, αλλά και μετά τη φυγή του³.

Μένει να μιλήσωμε για δύο άκόμα πρόσωπα, που άναφέρονται στα έγγραφα και που μολονότι δεν είναι Σουλτάνοι, έχουν ώστόσο θέση στην ίστορία των άπογόνων του Καϊκαούς Β'.

Ό ένας είναι ό Άστραπύρης, του όποιου τό όνομα άπαντά τέσσερες φορές στο δ' έγγραφο, τό σιγιλιωδες γράμμα του 1338, όπου άναφέρονται τά «δίκαιά» του. Άσφαλώς είναι ό ίδιος Άστραπύρης, που τό 1342 πήγε πρέσβυς των Βεροιωτών στον βασιλέα καί, κατά τον Καντακουζηνό, ήταν ένας «έκ των άρίστων» τής Βέροιας⁴. Την πρώτη φορά άναφέρεται στο έγγραφο ως Άστραπύρης Μελίκης και Μελίκης είναι βέβαια ή έξελληνισμένη μορφή του ίσλαμικού τίτλου Μελήκ⁵, που έγινε βυζαντινό οικογενειακό όνομα. Ή οικογένεια των Μελίκηδων, που συγ-

¹ W i l l e k, Les Gagaouzes, σ. 15.

² Παχυμέρης, I, 258, 7.

³ Με την ευκαιρία τής δίκης του Πατριάρχη Άρσενίου ό Παχυμέρης άναφέρει πώς ό Καϊκαούς Β', που δεν βρισκόταν τότε πιά στο Βυζάντιο, μήνυσε στον Μιχαήλ Η' πώς είναι χριστιανός (I, 265-266). Για τή δίκη του Άρσενίου βλ. Ί. Σ υ κ ο υ τ ρ ή, Περί τό σχίσμα των Άρσενιατών, Έλληνικά 2 (1929), 298-300 και 312. Προσθέτομε πώς ό Καϊκαούς Β' δεν ήταν ό μόνος Σελτζούκος σουλτάνος που κατέφυγε στο Βυζάντιο κι εκχριστιανίσθηκε. Τό ίδιο είχε συμβή και με τον πρόγονό του, τον Καϊκοσροϋ Α' (1193-1211), όπως διηγείται ό Άκροπολίτης (H e i s e n b e r g, σ. 14).

⁴ Καντακουζηνός (Βόννη), II, 353, 6-11.

⁵ Για τον τίτλο Μελήκ βλ. παραπάνω σ. 64 ύπ. 2.

καταλεγόταν στήν ἀριστοκρατία τῆς Βέροιας ὡς τόν 15ο αἰώνα καί τῆς ὁποίας ἀπόγονοι ὑπῆρχαν στήν Πελοπόννησο, θεωρήθηκε ὅτι καταγόταν ἀπό τόν γιό τοῦ Καϊκαοῦς Β΄ Μελήκ Κωνσταντῖνο¹. Ἡ ὑπόθεση αὐτή ἐνισχύεται τώρα πού ἡ ἔρευνά μας φανέρωσε πῶς δύο τοῦλάχιστον οἰκογένειες μέ πρόγονο τόν Καϊκαοῦς Β΄ ἦταν ἐγκατεστημένες τά χρόνια ἐκεῖνα στή Βέροια, μέ τίς ὁποῖες εἶναι πιθανό πῶς συνδεόταν κι ὁ Ἀστραπύρης Μελίκης. Δυστυχῶς ὅμως στά ἔγγραφα δέν ὑπάρχει καμμιά ἄλλη πληροφορία γιά τὸ πρόσωπό του².

Τὸ δεύτερο πρόσωπο εἶναι ὁ Μιχαήλ Λυζικός, κάτοχος κτημάτων στή Βέροια κατὰ τὸ δ΄ ἔγγραφο (1338). Ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐπωνύμου Λυζικός συμπεραίνομε πῶς ἦταν συγγενῆς τοῦ Βεροιώτη Γεωργίου Λυζικοῦ, πού τὸ 1328 παρέδωσε τὴν ἀκρόπολη τῆς Θεσσαλονίκης στὸν Ἀνδρόνικο Γ΄ καί πέθανε αἰχμάλωτος στά χέρια τῶν Σέρβων τὸ 1350/1³. Ὁ Λυζικός, πού, σύμφωνα μέ τὴν τουρκικὴ παράδοση, μετοίκησε ἀπὸ τὴ Βέροια στή Ζίχνα στά χρόνια τοῦ Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402) καί πού παρουσιάσθηκε στὸν σουλτάνο αὐτὸν ὡς ἀπόγονος τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, ἦταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια, ἂν καί τὸ ὄνομά του παραδίδεται ἀπὸ τὸν Γιαζιτζήογλου λίγο ἀλλαγμένο⁴. Φαίνεται πῶς ἡ οἰκογένεια τῶν Λυζικῶν εἶχε στὸ μεταξὺ συνδεθῆ με ἐπιγαμία με κάποιο κλάδο τῆς οἰκογένειας τῶν Σουλτάνων. Τελευταῖοι γνωστοὶ γόνοι τῆς οἰκογένειας αὐτῆς εἶναι ὁ Δημήτρης Σουλτάνος κι ὁ Μίχος Σουλτάνος τοῦ Γιαζιτζήογλου, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ὀνομαζόταν καί Λυζικοί. Πολὺ φυσικὰ ὅμως, ὅταν ἀπευθύνθηκαν στή γραμματεία τοῦ Μουράτ Β΄, προτίμησαν γιά εὐνόητους λόγους νὰ χρησιμοποιήσουν μόνο τὸ ἐπώνυμό τους Σουλτάνοι.

Ἀφήνοντας ὅμως κατὰ μέρος τοὺς ἀβέβαιους συσχετισμοὺς τῶν προσώπων, πού προβάλλουν μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα καί τὴν ἔρευνά μας, μποροῦμε νὰ φθάσωμε σ΄ ἓνα θετικὸ συμπέρασμα: πῶς στά τέλη τοῦ 13ου καί στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα βρίσκονται ἐγκατεστημένοι στά κτήματά τους, στή Βέροια, ἐκχριστιανισμένοι γόνοι τῆς σελτζουκικῆς δυναστείας μέ τίς οἰκογένειές τους.

Μποροῦμε νὰ εἰκάσωμε μέ ἀρκετὴ ἀληθοφάνεια πῶς ἔγινε ἡ ἐγκατάσταση. Ὁ Γρηγοῤῥᾶς γράφει πῶς ὁ Καϊκαοῦς Β΄, ὅταν κατέφυγε στὸν Μι-

¹ Τὴν ἄποψη, ὅτι οἱ Μελίκηδες εἶχαν πρόγονο τόν Μελήκ Κωνσταντῖνο, ἀνέπτυξε ὁ σεβαστὸς πατέρας V. Laurent, Une famille turque au service de Byzance: Les Melikes, Byz. Zeitschr. 49 (1946), 365-366.

² Τὸ τοπωνυμικὸ Μελίκι, ἀνατολικά τῆς Βέροιας, πού διατηρεῖται ὡς σήμερα, ἀσφαλῶς εἶναι κατάλοιπο ἀπὸ τὰ κτήματα τῆς οἰκογένειας τῶν Μελίκηδων.

³ Wittke, Yazijioghlu, σ. 560-561.

⁴ Ἡ μικρὴ παραφθορὰ Λυζικός-Λυζακός ἐξηγεῖται εὐκόλα, ἂν ληφθῆ ὑπόψη ἡ μεταγραφὴ τοῦ ὀνόματος μέ ἀραβικὰ ψηφία. Wittke, Les Gagaouzes, σ. 18, ὑπ. 4.

χαήλ Η', ζήτησε «*δυοῖν θάτερον ἢ συμμαχίαν κατὰ τῶν Σκυθῶν, ἢ γῆς Ρωμαϊκῆς ἀποτομὴν τινα καὶ οἰονὶ κληρουχίαν εἰς κατοικίαν μονιμωτέραν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἅμα αὐτῶ*»¹. Ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦτο δὲν φαίνεται ποιᾶς μορφῆς ἦταν ἡ παραχώρηση γῆς, πού ζήτησε ὁ σουλτάνος ἀπὸ τὸν βασιλέα.

Ὁ Γιαζιτζήογλου λέγει πὼς οἱ δύο γιοὶ τοῦ Καϊκαοῦς Β' στάλθηκαν στὴ Βέροια ὡς σουμπασῆδες. Φυσικά, ὅταν ὁ Γιαζιτζήογλου, Ὁθωμανὸς τοῦ 15ου αἰώνα, διηγεῖται ἱστορία μὲ ἥρωες Βυζαντινοὺς καὶ Σελτζούκους, δὲν μπορεῖ παρά νὰ μεταχειρίζεται τὴ λέξη «σούμπασης» μὲ τὴν ἔννοια πού εἶχε γιὰ τοὺς σύγχρονους τοῦ Ὁθωμανοῦ. Ἐννοεῖ δηλαδὴ πὼς στοὺς δύο αὐτοὺς γιούς παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν βασιλέα τιμάριο, πού θὰ εἶχε ὡς ἀντάλλαγμα τὴν παροχὴ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν².

Ἡ πληροφορία αὐτὴ βρῖσκει ἀνταπόκριση στὸ δ' ἔγγραφο μας (1344), ὅπου ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκχριστιανισμένους γόνους τῆς σελτζουκικῆς δυναστείας, ὁ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος, ἀναφέρεται ὡς προνοιάριος. Ὁ ὄρος «σούμπασης» τῆς τουρκικῆς παράδοσης ἀνταποκρίνεται στὸν ὄρο προνοιάριος, πού ἦταν ἀντίστοιχος λίγο-πολύ στὴ βυζαντινὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση.

Στὸ δ' ἔγγραφο (1344) εἶδαμε πὼς, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξίου Σουλτάνου, ἡ πρόνοια πού κατεῖχε αὐτὸς «*ἐδόθη*» στὸν γιό του καὶ κατόπιν ἕνα μέρος τῆς παραχωρήθηκε κατὰ πλήρη κυριότητα στὴ χήρα του. Εἶναι πιθανὸ πὼς μὲ ἀνάλογο τρόπο εἶχε δοθῆ καὶ στὸν Ἀλέξιο Σουλτάνο Παλαιολόγο ἡ πρόνοια (:σουμπασιλῆκι), τὴν ὁποία εἶχε παραχωρήσει ὁ αὐτοκράτορας στὸν πατέρα του, ὅταν πρωτοεγκαταστάθηκε στὴ Βέροια. Πρέπει νὰ θεωρηθῆ βέβαιο πὼς τόσο οἱ ἀρχικὲς δωρεὲς ὅσο καὶ οἱ διαδοχικὲς τοὺς μεταβιβάσεις στοὺς ἀπογόνους τῆς οἰκογένειας τῶν Σουλτάνων θὰ εἶχαν ρυθμισθῆ μὲ βασιλικά ἔγγραφα, ἄγνωστα σὲ μᾶς. Τὸ συμπέρασμα εἶναι, πὼς οἱ γιοὶ τοῦ Καϊκαοῦς Β' πού ἐκχριστιανίσθηκαν πέρασαν στὴ βυζαντινὴ ὑπηρεσία ὡς προνοιάριοι, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξένοι. Βέβαια, ὅταν πῆγαν στὴ Βέροια, σὰν γόνοι σουλτάνου πού ἦσαν, εἶχαν φέρεῖ ὁ καθένας μαζί του τὴν οἰκογένεια, τὴν ἀκολουθία καὶ τοὺς ἀνθρώπους του, Τούρκους, πού θὰ ἦσαν ἐκχριστιανισμένοι σὰν τοὺς ἀρχηγούς τους. Φυσικά ὅμως αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, καθὼς ἦσαν Χριστιανοί, γρήγορα ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους Βεροιώτες γι' αὐτὸ καὶ γρήγορα ξεχάσθηκαν.

Ε. Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

¹ Γρηγοῤ, I, 82, 11-15.

² Γιὰ τὸν ὄρο σούμπαση βλ. Encyclopedie de l' Islam, Subashi (J. H. K r a m e r s). Ἐπίσης H. A. R. G i b b - H. B o w e n, Islamic Society and the West, τ. I, μέρος I (Λονδίνο 1951), σ. 154-155.